

**ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
ЦЕНТРАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
Кафедра професійної та вищої освіти**

Людмила АНТОНЮК

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

*Спецкурс для слухачів курсів підвищення кваліфікації
керівних та педагогічних кадрів закладів освіти*

Київ-2020

УДК

*Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри
професійної та вищої освіти Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 7 від 23 червня 2020 р.)*

Рецензенти:

Султанова Л.Ю., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник;
Хомич Л.О., доктор педагогічних наук, професор.

А- **Антонюк Л.А.** Інтернаціоналізація професійної освіти в Україні.
Спецкурс для слухачів очно-дистанційної форми навчання в
системі післядипломної освіти. К: ЦПО, 2020. 30 с.

ISBN

У спецкурсі висвітлено сучасні тенденції розвитку професійної освіти в контексті інтернаціоналізації та європейської інтеграції, що забезпечує зв'язок професійної освіти і навчання з ринком праці та реальними потребами економіки.

Спецкурс підготовлений для слухачів курсів підвищення кваліфікації керівних та педагогічних кадрів професійної освіти у Центральному інституті післядипломної освіти Університету.

© Антонюк Л.А.

© Центральний інститут післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти»

ЗМІСТ

Вступ	4
Навчально-тематичний план	6
Зміст спецкурсу за темами	6
Самостійна робота слухачів	7
Інформаційно-методичні матеріали для спецкурсу	8
Глосарій	26
Література	28

ВСТУП

Однією із визначальних ознак сучасного світу є його надзвичайний динамізм, складність і все зростаюча взаємозалежність усіх трансформаційних процесів, що у ньому відбуваються. За таких умов підсилюється потреба у зміцненні партнерських стосунків і узгодження дій на національному, регіональному і міжнародному рівнях з метою забезпечення якості і усталеності систем освіти в усьому світі.

Сучасний ринок праці все більше виступає у ролі регулятора механізму відтворення робочої сили, визначає потребу у фахівцях різного профілю. Підвищення мобільності робочої сили, рівня конкурентоспроможності ставить перед освітою нові важливі завдання – підготовку професійних кадрів, які будуть готові якісно працювати у межах європейського простору. Це зумовлює необхідність підготовки високоосвічених, професійно зрілих та конкурентоспроможних фахівців за новими європейськими технологіями. Саме у відповідь на цю потребу інтегративної трансформації освіти розпочалася і продовжує інтенсивно розгортатися її інтернаціоналізація.

Інтернаціоналізація відповідає як потребам міжнародної економічної, соціальної, політичної та культурної інтеграції, так і потребам розвитку освіти. Її можна розглядати як джерело інноваційного досвіду, що допоможе підвищити престижність і статус національної професійної освіти і, водночас, сприятиме її реформуванню та інтеграції в європейський та світовий освітньо-науковий простір. Вона також є відповіддю на виклики глобальних проблем сучасності, які можуть бути вирішені лише за допомогою спільних зусиль світової спільноти на засадах продуктивного міжнародного співробітництва, що потребує формування у молодого покоління сучасного глобального мислення, відповідальності, здатностей і вміння жити разом, системи міжкультурної компетентності у цілому.

Метою спецкурсу є: ознайомлення керівників закладів освіти, педагогів, науково-педагогічних працівників з основними аспектами процесу інтернаціоналізації професійної освіти в Україні.

Об'єктом вивчення є процес інтернаціоналізації професійної освіти.

Реалізація мети і завдань програми спецкурсу здійснюється в умовах очно-дистанційного підвищення кваліфікації керівників закладів освіти, педагогів та науково-педагогічних працівників шляхом:

опанування її змісту, відповідних умінь і компетентностей у процесі аудиторних занять;

самостійної роботи, спрямованої на закріплення та подальший розвиток компетентностей, інтеграцію їх у власний практичний досвід управлінської та педагогічної діяльності під час очного і дистанційного етапів курсів підвищення кваліфікації; зворотного зв'язку.

Зміст спецкурсу розрахований на 12 годин навчальних занять, 6 з яких реалізуються у формі лекцій і тематичних дискусій на очному етапі навчання, а 6 год. – через самостійну роботу на дистанційному етапі. Дані про розподіл годин за різними видами занять наведено в навчально-тематичному плані спецкурсу.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН СПЕЦКУРСУ

№№ з/п	Тема занять	Види занять та кількість годин			
		Аудиторна робота		Самостійна робота	Усього годин
		Лекція	Тематична дискусія		
1.	Теоретичні основи питання інтернаціоналізації професійної освіти	1	1	2	4
2.	Академічна мобільність як чинник інтеграції України в міжнародний освітній простір	1	1	2	4
3.	Полікультурна освіта в умовах інтернаціоналізації	1	1	2	4
Усього:		3	3	6	12

ЗМІСТ СПЕЦКУРСУ ЗА ТЕМАМИ

ТЕМА 1. Теоретичні основи питання інтернаціоналізації професійної освіти

Мета: ознайомлення слухачів курсів підвищення кваліфікації з теоретичними питаннями процесу інтернаціоналізації професійної освіти.

Питання для обговорення:

1. Аналіз понять «інтернаціоналізація», «внутрішня інтернаціоналізація», «зовнішня інтернаціоналізація».
2. Форми та цілі інтернаціоналізації.
3. Стимули розвитку інтернаціоналізації освіти.
4. Позитивні сторони та ризики інтернаціоналізації освіти.

ТЕМА 2. Академічна мобільність як чинник інтеграції України в міжнародний освітній простір

Мета: проаналізувати варіативність видів академічної мобільності в педагогічній і методичній літературі, стан мобільного руху студентів, що отримують освіту за кордоном.

Питання для обговорення:

1. Різні підходи до визначення видів академічної мобільності.
2. Основні проблеми, які перешкоджають підвищенню мобільності студентів і викладачів.
3. Сучасний стан мобільного руху студентів, що отримують освіту за кордоном.

ТЕМА 3. Полікультурна освіта в умовах інтернаціоналізації

Мета: розширення та поглиблення компетенцій слухачів у питаннях полікультурної освіти.

Питання для обговорення:

1. Домінантні складові полікультурної освіти.
2. Завдання полікультурної освіти.
3. Основні ознаки міжкультурної компетентності.

САМОСТІЙНА РОБОТА СЛУХАЧІВ

Мета самостійної роботи – закріплення та поглиблення набутих слухачами у процесі аудиторної роботи знань, навичок та вмінь для подальшого використання в практичній діяльності, самостійне вивчення нового матеріалу на очному та дистанційному етапах навчання з наданням можливості консультування online.

Форми самостійної роботи слухачів:

Самостійна робота з теоретичним матеріалом:

- вивчення нормативно-правових документів;
- аналіз літературних джерел з метою засвоєння програмного матеріалу;
- критичний аналіз наукової літератури, систематизація результатів;

- робота із словниковою літературою;
- структурно-семантичний аналіз основних понять теми;
- вивчення і узагальнення досвіду роботи.

ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ СПЕЦКУРСУ

Теоретичні основи питання інтернаціоналізації професійної освіти

Поняття терміну «інтернаціоналізація»

У 21-му столітті міжнародний вимір професійної освіти набув більшого значення, і в той же час, цей вимір став складнішим. Нові інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ), суспільство знань, міжнародна мобільність, ринкова економіка та лібералізація торгівлі, комодифікація освітніх послуг, збільшення рівня приватних інвестицій і зниження державної фінансової підтримки освіти, а також освіта впродовж життя впливають на розвиток освіти.

Інтернаціоналізація – це термін, який почали використовувати при обговоренні міжнародного виміру освіти з 1980-х. Він використовувався впродовж багатьох років у політичній науці та урядових відносинах, але його популярність у секторі освіти дійсно виросла тільки з початку 1980-х. Раніше віддавали перевагу термінам «міжнародна освіта» і «міжнародне співробітництво», подекуди вони вживаються і зараз.

Інтернаціоналізація – це процес інтеграції міжнародного або міжкультурного виміру в навчальні та дослідницькі функції установи.

Інтернаціоналізація на рівні закладу освіти – це процес перетворення національного закладу освіти на інтернаціональний, включення міжнародного аспекту у всі компоненти управління з метою підвищення якості викладання, наукових досліджень і досягнення необхідних компетенцій.

Внутрішня інтернаціоналізація – це створення такої культури і клімату всередині академічної спільноти освітнього закладу, які просувають і підтримують міжнародне і міжкультурне порозуміння. При цьому заклад

прагне, щоб реалізація програм, проектів, досліджень містили міжнародний вимір.

Зовнішня інтернаціоналізація – це процес транскордонного надання освітніх продуктів і послуг в зарубіжні країни за допомогою різних освітніх технологій і через різні адміністративні угоди.

Традиції інтернаціоналізації української освіти беруть початок ще з часів XV–XVI ст. У цей період Україна за рівнем культурного розвитку та освіти перебувала в загальноєвропейському середовищі. Багато українців здобували освіту в Європі, а перші вищі навчальні заклади в самій Україні – Острозька та Києво-Могилянська академії – навчальними планами були схожі на провідні західноєвропейські університети (Краківський, Празький, Болонський та інших). Тому сучасний процес інтернаціоналізації нашої освіти деякі автори пов'язують з поверненням України саме до європейського культурно-освітнього простору.

У той же час, процес переходу до загальноєвропейських стандартів у системі української освіти не означає тотожності, простого копіювання досвіду західних моделей освіти. Ми повинні, зберігаючи усе краще, що було накопичено за багато десятиліть у вітчизняній системі освіти, модернізувати її на основі сучасного світового досвіду.

Інтернаціоналізація поглиблює базу знань інститутів і учасників освітнього процесу, розсовує рамки наукового пошуку, збагачує навчальні програми. Присутність у закладі освіти студентів і вчених з різних країн розширює культурні горизонти, як студентів, так і викладацького складу країни. Навчання іноземних студентів впливає також на розвиток країни-походження, а також сприяє глобальній економічній та політичній стабільності.

Процес інтернаціоналізації є важливим для української освіти в першу чергу тому, що надає можливості та механізми для підвищення якості. Десятиліття міжнародної ізоляції радянського періоду та наступний розвиток, який не передбачав активного залучення до міжнародних процесів, призвели до того, що українська освіта втратила якість і міжнародне визнання. Наука, яка

апріорі є інтернаціональною, не може розвиватися без прив'язки і розуміння міжнародного контексту.

Суспільні потреби України у професійній підготовці фахівців, адаптованих до міжнародного ринку праці, здатних взаємодіяти з представниками різних культур, на основі полікультурного мислення вирішувати проблеми, які виходять за межі національних інтересів, передбачають інтернаціоналізацію освіти на всіх рівнях.

Інтернаціоналізація освіти поширюється практично на всі аспекти освітньої діяльності. Вона стосується освітніх програм і стандартів, систем атестації і контролю якості підготовки, освітнього менеджменту і навчальних технологій. В узагальненому вигляді під інтернаціоналізацією освіти розуміються всі види і форми діяльності, здійснюваної окремими країнами і їх освітніми закладами, які передбачають міжнародну взаємодію на рівні систем освіти, освітніх організацій або окремих осіб. Провідні розвинені країни розглядають забезпечення та розширення інтернаціоналізації в якості одного з найважливіших напрямків своєї освітньої політики, при розробці і проведенні якої враховуються перш за все національні інтереси, а також потреби і реальні можливості власної системи освіти.

Форми та цілі інтернаціоналізації.

Міжнародне співробітництво в усьому світі вважається зараз одним із головних показників визначення якості в сфері освіти і науки і, водночас, одним із головних інструментів її забезпечення і підвищення. Тому майже усі заклади освіти в усіх країнах по всьому світу залучені в міжнародну діяльність і прагнуть розширити її, демонструючи при цьому відміни у розумінні її цінностей, цілей, завдань і засобів

Інтернаціоналізація освіти включає такі **форми** міжнародного співробітництва:

- індивідуальну мобільність: мобільність учнів або викладацького складу;
- мобільність освітніх програм та інституційну мобільність;

- формування нових міжнародних стандартів освітніх програм;
- інтеграцію в навчальні програми міжнародного виміру;
- інституційне партнерство: створення стратегічних освітніх альянсів.

Аналіз документів міжнародних організацій та наукової літератури уможлиблює виокремлення насупних **цілей** інтернаціоналізації:

- розвиток нових міжнародних мереж та асоціацій;
- зростання числа учнів, студентів, викладачів і дослідників, що беруть участь у програмах академічної мобільності;
- диверсифікація і зростання фінансових надходжень через залучення іноземних студентів на платне навчання;
- збільшення числа курсів, програм і кваліфікацій, які зосереджуються на порівняльних і міжнародних темах;
- приділення більшої уваги розробленню міжнародних /міжкультурних і глобальних компетентностей;
- розширення партнерства, франчайзинг, офшорні філії;
- створення нових національних, регіональних і міжнародних організацій;
- нові регіональні та національні державні політики і програми підтримки академічної мобільності та інших ініціатив щодо інтернаціоналізації;
- підвищення якості освіти та досліджень за рахунок участі студентів і викладачів у міжнародному процесі обміну знаннями та ін.

Стимули розвитку інтернаціоналізації освіти

Серед **стимулів** розвитку інтернаціоналізації професійної освіти для України, можна виділити:

- академічні (розширення доступу до всіх видів освіти, підвищення якості професійної освіти; міжнародне визнання і покращення позицій в міжнародних рейтингах, створення і впровадження знань);
- економічні (короткостроковий економічний ефект від прямих витрат іноземних студентів, підготовка кваліфікованої робочої сили з навичками у сфері міжнародної співпраці, умови для довгострокового економічного розвитку);

- політичні (розвиток публічної демократії, міжнародна співпраця);
- соціально-культурні (об'єднання провідних науковців для вирішення глобальних проблем та досягнення сталого розвитку, підвищення рівня міжнародної комунікації, підвищення толерантності у суспільстві).

Потрібно також виділити **ряд заходів**, необхідних для посилення значення та ролі інтернаціоналізації професійної освіти у нашій країні:

1) чітке визначення цілей, очікуваних результатів та показників успіху (дозволяє більш ефективно управляти людьми, задіяними в процесі інтернаціоналізації. Важливо визначити показники успішності, які будуть демонструвати реальний прогрес у кожному конкретному випадку);

2) заохочення досягнень (якщо досягнення в сфері інтернаціоналізації не враховуються в навчальних планах і не отримують персональних винагород, у людей зникне мотивація до дій у напрямку зміцнення інтернаціоналізації);

3) інтеграція інтернаціоналізації до існуючої стратегії закладу освіти (якщо сприймати інтернаціоналізацію як нову складову місії, яка доповнює три традиційні частини (освіта, наука, діяльність на благо суспільства), їй буде приділятися мало уваги. Якщо інтернаціоналізація стає невід'ємним елементом традиційної місії закладу освіти, вона виявляється більш стійкою);

4) зміни в навчальних програмах, науковій роботі, розвитку взаємодії із зарубіжними партнерами (співпраця з освітніми закладами інших країн і культур вимагає вміння пристосовуватися та бути готовим до перегляду традиційних практик);

5) розвиток людського потенціалу для інтернаціоналізації (інтернаціоналізація можлива завдяки діям викладачів, співробітників і студентів, які хоча б трохи в ній зацікавлені і бачать її переваги. Це означає, що заклади освіти повинні знаходити можливість для того, щоб залучати відповідних людей).

Основними **позитивними сторонами** процесу інтернаціоналізації є:
підвищення якості освіти,

розширення доступу до вищої освіти і наукових досліджень внаслідок активної академічної мобільності,

підвищення кваліфікації викладачів і науковців шляхом встановлення зв'язків з міжнародними партнерами,

підготовка фахівців з навичками крос-культурної комунікації,

збільшення обсягів фінансування, і, як наслідок,

підвищення ефективності діяльності закладів освіти.

Через отримання зазначених вище переваг інтернаціоналізація освіти позитивно впливає на національну економіку, забезпечуючи формування людського та інтелектуального капіталу високої якості, інтеграцію у світовий простір і підвищення міжнародної конкурентоспроможності.

Водночас інтенсивний розвиток процесів інтернаціоналізації супроводжується **деякими ризиками**, серед яких слід назвати «відтік мізків», стирання національних рис, низьку якість підготовки іноземних студентів, значну комерціалізацію освіти, торгівлю навчальними програмами та масовий характер вищої освіти.

Інтернаціоналізація освіти в Україні залишається складним і суперечливим явищем, дослідження котрого потребують виваженого підходу, а переваги та недоліки, в процесі впровадження «нового», обережного ставлення.

Академічна мобільність як чинник інтеграції України в міжнародний освітній простір

Академічна мобільність студентів сьогодні розглядається як один із головних інструментів міжнародного співробітництва між навчальними закладами і, водночас, як фактор забезпечення і підвищення їх конкурентоспроможності.

Академічна мобільність в цілому – це інтеграційний процес у сфері освіти, що надає можливість студентам, аспірантам, викладачам брати участь у різноманітних навчальних або навчально-дослідницьких програмах. Основними цілями таких програм є підвищення якості освіти, розвиток міжкультурного

обміну, підготовка майбутніх кваліфікованих спеціалістів. Участь у програмах академічної мобільності дає студенту можливість отримати якісну європейську освіту за обраним напрямом підготовки, розширити свої знання у всіх галузях європейської культури, відчути себе повноцінним громадянином Європи.

Відповідно до «Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність», прийнятого у 2015 р. основними видами академічної мобільності є:

- ступенева мобільність – навчання у закладі вищої освіти, відмінному від постійного місця навчання учасника освітнього процесу, з метою здобуття ступеня вищої освіти, що підтверджується документом (документами) про вищу освіту або про здобуття ступеня вищої освіти від двох або більше вищих навчальних закладів;

- кредитна мобільність – навчання у закладі освіти, відмінному від постійного місця навчання учасника освітнього процесу, з метою здобуття кредитів ЄКТС, що будуть визнані у закладі освіти постійного місця навчання вітчизняного чи іноземного учасника освітнього процесу. Терміни навчання чи стажування при цій формі мобільності можуть складати від 3 місяців до 1 року. При цьому загальний період навчання для таких учасників за програмами кредитної мобільності залишається незмінним.

За місцем реалізації академічна мобільність поділяється на:

- внутрішню академічну мобільність – академічна мобільність, право на яку реалізується українськими та іноземними учасниками освітнього процесу закладів освіти (наукових установ) у закладах освіти (наукових установах) – партнерах в межах України;

- міжнародну академічну мобільність – академічна мобільність, право на яку реалізується учасниками освітнього процесу закладів освіти (наукових установ) України в закладах освіти (наукових установах) поза межами України, а також іноземними учасниками освітнього процесу іноземних закладів освіти (наукових установ) в українських закладах освіти (наукових установах).

Крім того, за кількістю учасників розрізняють:

– групову академічну мобільність – навчання, викладання, проходження практики, стажування, проведення наукових досліджень групою учасників освітнього процесу у закладах-партнерах професійної освіти, організовані з метою реалізації освітніх, академічних та дослідницьких програм тощо;

– індивідуальну академічну мобільність – навчання, викладання, проходження практики, стажування, проведення наукових досліджень в індивідуальному порядку учасників освітнього процесу в закладах-партнерах професійної освіти з метою реалізації індивідуальних освітніх, академічних та дослідницьких програм тощо.

Також академічну мобільність в цілому можна класифікувати за ознакою переміщення на:

пряму мобільність – переміщення студентів і дослідників за кордон та зворотню мобільність – переміщення іноземних громадян з освітніми та дослідницькими цілями в країну.

За ознакою ініціативності виділяється: ініціативна та мотивована академічна мобільність.

Ініціативна мобільність – це навчання, викладання, проходження практики, стажування, проведення наукових досліджень учасників освітнього процесу з власної ініціативи, підтриманої адміністрацією закладу освіти, з метою реалізації індивідуальних освітніх, академічних та дослідницьких програм, в рамках вітчизняних і зарубіжних державних програм та проектів тощо.

Мотивована мобільність демонструє мотивацію зі сторони закладів освіти.

Нарешті, за часовою ознакою академічна мобільність може бути:

а) вертикальна (повна) – якщо студент направляєтся до іншого закладу освіти на термін навчання від одного до двох років;

б) горизонтальна (часткова) – якщо студент направляєтся до іншого закладу освіти на один семестр або декілька місяців, або на період проведення практики.

Міністерство науки й освіти виокремило основні **проблеми**, які перешкоджають підвищенню мобільності студентів і викладачів:

- вкрай низька активність вітчизняних закладів освіти щодо налагодження партнерських відносин із закладами освіти та науковими установами за кордоном;

- питання співпраці закладів освіти України із закордонними провідними закладами освіти мають несистемний характер;

- окремі вітчизняні заклади вищої освіти самоусунулися від цієї роботи, поклавши її виконання на студентів, аспірантів, науковців і викладачів;

- закладами освіти проводиться недостатня робота з отримання студентами, аспірантами і викладачами різноманітних стипендій, грантів, участі у програмах благодійних фондів з метою знаходження джерел фінансування навчання, проживання, медичного страхування тощо

Аналіз показав, що кількість студентів, які виїжджають за кордон з метою набуття досвіду навчання, істотно відрізняється в різних країнах. Частка студентів, які здійснили навчання, стажування, мовний курс або отримали інший досвід навчання за кордоном, становить від 5% до 39% у різних європейських країнах. При тому, що Україна посідає одне з останніх місць за долею участі студентів у програмах міжнародної мобільності, велика кількість українських студентів, які планують поїхати за кордон під час навчання, свідчить про високий потенціал нашої країни для подальшого збільшення рівня зарубіжної участі.

Порівняльний аналіз також продемонстрував, що доступ до міжнародної мобільності студентів є соціально вибіркоким. Закономірним є той факт, що частка студентів, які тимчасово навчаються за кордоном, вища серед студентів з вищою освітою, ніж у студентів без вищої освіти. Проте, ця закономірність не спостерігається в Україні.

Кількісні показники зарахувань до іноземних ЗО також різняться залежно від сфери наук, що вивчаються. Можна стверджувати, що розбіжності між сферами наук, що вивчаються, відбиваються на внутрішній мотивації студентів

щодо необхідності отримання міжнародного досвіду для подальшого успіху в кар'єрі. Аналіз показав, що майже в усіх європейських країнах дуже мало студентів, які навчаючись на педагога, стають учасниками програм міжнародної мобільності. У цьому відношенні ситуація з українськими студентами педагогічних спеціальностей є позитивною, тому що вони дещо частіше, ніж представники інших галузей знань долучалися до програм міжнародної мобільності.

На сьогоднішній день подальше розширення міжнародних показників мобільності ускладнюється **низкою перешкод**. У цьому відношенні стає показовим зіставний аналіз ситуації з міжнародною мобільністю в різних країнах: найважливішим з аналізованих перешкод на шляху до навчання за кордоном на думку 63% опитаних студентів є додаткове фінансове навантаження. Серед інших перешкод міжнародній мобільності студенти назвали розлуку з партнером, дітьми та друзями (47%), слабкі знання іноземної мови (29%), очікувані проблеми з визнанням зарубіжних кредитів та брак відповідної інформації від національного закладу освіти (22%). Українські студенти виявили середній рівень стурбованості зазначеними проблемами.

Великі розбіжності між країнами також можна спостерігати щодо організації, фінансування та визнання періодів навчання студентів за кордоном. Що стосується організації зарубіжних навчальних програм, то, як показують статистичні дані, програми ЄС є такими, що обираються найчастіше. Відповідно, основними джерелами фінансування періодів навчання за кордоном стали публічні фінанси, кошти батьків, сім'ї чи партнера. Українські студенти майже на всі поїздки за кордон використовують кошти своїх батьків, спонсорів, закордонних благодійних фондів тощо. Закордонне навчання і стажування за рахунок ЗО або держави становить менше 10 %.

Ситуація з визнанням результатів навчання (кредитів), отриманих протягом періоду навчання за кордоном, здається схожою в більшості країн Європи. У 19 із 26 країн, що порівнювалися, результати навчання за кордоном більше ніж у 70% студентів були повністю або частково визнані після

повернення. В Україні показник повністю визнаних результатів навчання за кордоном є одним з найнижчих у Європі – лише 26%. Цілком очевидно, що в українській системі освіти процедури визнання результатів навчання за кордоном, а також відповідне інформування студентської спільноти терміново потребують оптимізації.

Отже, позиції українського студентства в контексті європейської академічної мобільності свідчать про необхідність стимулювання академічної мобільності студентів в Україні. Цьому можуть сприяти такі заходи: вивчення світового досвіду; поширення у ЗО інформації про можливості студентської мобільності, конкурси, міжнародні програми та про можливості співпраці з освітніми закладами-партнерами України й зарубіжжя; організація презентацій міжнародних грантових, стипендіальних програм, програм подвійного дипломування, програм обміну та інших заходів, спрямованих на оптимізацію та розширення академічної мобільності студентів; розробка, адміністрування та координація навчальних планів і програм у межах програм мобільності студентів, укладених із освітніми закладами-партнерами (внутрішня та зовнішня мобільність, передусім у межах міжнародних програм Erasmus+, Tempus, стипендіальних програм, програм подвійного дипломування та програм обміну); стимулювання створення національних освітніх програм з англійською мовою викладання; поглиблення співпраці з міжнародними фондами, проектами, програмами.

Освітню мобільність у Європейському Союзі забезпечує низка спеціальних програм з багатомільйонними бюджетами. За 20 років програмами скористалися понад 1,7 млн громадян ЄС. Проте, незважаючи на фахову підтримку з боку ЄС, нею скористалися лише поодинокі ЗВО України, які мають реальні партнерські зв'язки з університетами країн Євросоюзу.

Забезпечити підвищення академічної мобільності студентів і викладачів різних університетів в даний час можливо в рамках нової інтегрованої програми Європейського союзу «Erasmus+» (2014-2020 pp.), основною відмінністю якої є її інтегративність – вона з'єднує в єдину програму програми «Безперервна

освіта» (що складається, в свою чергу, з підпрограм «Leonardo da Vinci», «Comenius», «Grundtvig», «Erasmus» і «JeanMonetAction»), «Youth In Action (Молодь в дії)» та п'ять інших міжнародних програм, включаючи «Erasmus Mundus» і «Tempus». Ця програма фокусується на забезпеченні співробітництва в галузі освіти з країнами за межами ЄС.

В європейських країнах створено спеціалізовані служби сприяння експорту освітніх послуг та академічному обміну викладачів та студентів, на зразок французьких «EduFrance», «Egide» чи німецької DAAD (Deutscher Akademischer Austausch Dienst).

За останні 40 років темпи збільшення потоків студентів, які перетинають національні кордони для здобування освіти, перевищили темпи поширення самої вищої освіти. За даними ЮНЕСКО, рівень міжнародної мобільності студентів зріс за останні 25 років на 30%. На початку XXI ст. 1,9 млн. студентів навчалось за межами рідної країни. На думку експертів, до 2025 р їх кількість сягне 4,9 млн осіб.

Україна теж включена у процес світової академічної мобільності і наслідує загальні тенденції. На сьогодні в Україні навчається майже 45 тисяч іноземних студентів. Переважно це студенти з країн Сходу та Північної Африки.

Сучасний стан мобільного руху студентів, що отримують освіту за кордоном, характеризується такими даними:

1. Найбільші приймаючі країни: • США (19%), • Великобританія (11%), • Австралія (8%), • Франція (7%), • Німеччина (6%), • Японія (4%)

2. Звідки та куди прямують студенти:

- Арабські країни: Франція (29%), США (13%), Великобританія (10%);
- Центральна та Східна Європа: Німеччина (16%), Росія (10%), США (8%);
- Центральна Азія: Росія (46%), Киргизстан (10%), Туреччина (7%);
- Східна Азія та Океанія: США (28%), Австралія (17%), Японія (12%);
- Латинська Америка: США (33%), Іспанія (15%), Куба (11%);

- Північна Америка та Західна Європа: Великобританія (23%), США (15%), Німеччина (8%);
- Південна та Західна Азія: США (38%), Великобританія (18%), Австралія (11%);
- Африка південніше Сахари: Франція (19%), Південна Африка (17%), Великобританія (12%).

3. Найбільші країни, з яких приїждять студенти: Китай (17%), Індія, Південна Корея. З них походять 52% всіх інтернаціональних студентів.

4. Найбільш мобільними студентами у світі є представники Центральної Азії (6% від загально числа студентів у цих країнах) та країн Африки південніше Сахари (5 осіб зі 100 студентів).

5. Інтернаціональні студенти становлять понад 10% від частки студентів зокрема в Австралії (22,5%), Великобританії (16%), Австрії (15,4%), Швейцарії (15,4%), Франції (11,6%).

6. Підходи щодо оплати освітніх послуг різняться від країни до країни, проте, можна виділити такі з них:

- Оплата для іноземних студентів вища, ніж для громадян власної країни (це характерно для США, Великобританії, Австралії, Австрії, Росії, Канади);

- Як для громадян так і для іноземних студентів оплата тотожна (існує в таких країнах як Німеччина, Франція, Італія, Південна Корея, Японія, Мексика, Іспанія);

- Оплата відсутня, як для власних громадян, так і для закордонних студентів (цей підхід практикується у Фінляндії, Норвегії, Швеції, Ісландії).

Отже, найзатребуванішими іноземними студентами є освітні послуги в США, Великобританії та Австралії. Якість освіти в цих країнах традиційно вважається найвищою.

Оптимальною щодо якості/витрат на здобуття освіти та доступності щодо опанування мови є система вищої освіти Німеччини.

Унікальним освітнім феноменом Центральної і Східної Європи є Чехія, яка у міжнародному розподілі праці спеціалізується саме на наданні послуг із здобуття вищої освіти.

Відкритим залишається питання щодо здатності провідних країн задовольнити усе зростаючий глобальний попит на вищу освіту. Тому в Україні з'являється реальний шанс для збереження та оновлення вищої освіти за рахунок її інтернаціоналізації, зокрема залучення іноземних студентів.

Полікультурна освіта в умовах інтернаціоналізації

Інтернаціоналізація освіти на всіх рівнях відповідає суспільним потребам України у професійній підготовці фахівців, адаптованих до міжнародного ринку праці, здатних взаємодіяти з представниками різних культур, на основі полікультурного мислення вирішувати проблеми, які виходять за межі національних інтересів.

Не можна не відзначити, що проблема міжкультурного спілкування супроводжує університетське життя ще з раннього Середньовіччя. У перших університетах навчалися студенти з усіх куточків Європи, які представляли різні культурні та релігійні сегменти тогочасної Європи. Крім того, середньовічні студенти мали схильність до подорожей, до частого зміни місць навчання. Студент починав учитися в одному університеті, продовжував навчання в іншому, а отримати ступінь міг у третьому-четвертому або навіть у п'ятому університеті. І вони могли це собі дозволити, бо університетські ступені визнавалися в усій Європі, програми і книги, що використовувалися, мало відрізнялися в різних університетах, а латина була універсальною мовою університетського спілкування.

Для початку XXI століття характерна тенденція збільшення кількості іноземних студентів на території України, в основному із країн Африки, Південної Америки та далекого Сходу. Спостерігається зростання етнокультурної напруги, наслідком чого є складні стосунки між іноземними та українськими студентами, немотивовані прояви агресії до представників іншої

культури. Отже, стратегічним завданням вищої школи України є формування полікультурних стосунків у молодіжному колективі та надання належної підготовки особистості до життя у полікультурному середовищі.

Домінантними складовими полікультурної освіти та виховання є тактовність і взаємоповага, вміння адекватно оцінювати ситуації та вести діалог з іноземними громадянами, дотримуючись при цьому загальнолюдських норм поведінки. Проте як показує досвід, між студентами різних етнічних груп мають місце прояви неповаги та агресії. Удосконалення взаємовідносин серед студентства в умовах полікультурного середовища є завданням номер один.

Незважаючи на те, що полікультурність як освітній, виховний і соціокультурний феномен відомий і, відповідно, представлений у наукових дослідженнях фактично від першої чверті минулого століття, до європейської політичної й академічної лексики мультикультуралізм увійшов тільки з середини 1980-х років, однак ще не ставши втіленням офіційної державної освітньої політики. Проте, вже від середини ХХ століття зростаючу увагу світового співтовариства до питань додержання прав людини, боротьби з соціальною, культурною і расовою дискримінацією підтверджують такі ключові документи Генеральної Асамблеї ООН, як Загальна декларація прав людини (1948), Декларація прав дитини (1959) і Конвенція про права дитини (1989).

Ідеї полікультурної освіти та необхідність їх впровадження у систему освіти України відображені у таких державних документах про освіту, як: Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Концепція громадянського виховання» (2000р.), «Національна доктрина розвитку освіти» (2002р.); полікультурні компетентності включено до «Державного стандарту базової та повної шкільної освіти» (2003р.).

Зазначимо, що освіта у полікультурному суспільстві України сьогодні має формувати у студентів особливий спосіб мислення, який засновано на ідеях свободи, справедливості, рівності між людьми, пошани до їх прав і свобод, до прав і свобод всіх соціальних груп, спільнот і товариств. Цей

міждисциплінарний процес має пронизувати всі дисципліни навчальної програми, а не лише окремі курси, він повинен відображатися також у методах і стратегіях навчання.

Серед **завдань** полікультурної освіти є такі:

- формування у студентів свідомої позитивної ціннісної орієнтації особистості щодо власної історії, полікультурної за своєю природою;
- виховання у них пошани до історії і культури інших народів та етнічних груп, сприйняття розмаїття соціального і культурного середовища як цінності, формування толерантного ставлення до культурних та інших відмінностей, толерантності до іншого способу життя та стилю поведінки, заснованої на розумінні відмінностей; розуміння необхідності збереження розмаїття культур як умов цілісності світу; прийняття рівноправ'я громадян незалежно від їхньої етнічної, мовної, конфесійної приналежності, права людини на вільну особисту культурну самоідентифікацію;
- розширення меж світогляду майбутніх фахівців, розвиток здатності усвідомлювати відносність думок, що панують у суспільстві, критично аналізувати будь-яку інформацію, кліше, стереотипи, однобічні образи щодо інших людей та їхніх культур, аби уникнути помилкових висновків; інтегрувати елементи інших культур у власну систему мислення та цінностей;
- набуття студентами історично-культурного досвіду, соціальних встановлень і ціннісних орієнтацій міжкультурної комунікації та обміну.

Організація ефективної міжкультурної комунікації в закладі освіти має спиратися на складний процес адаптації іноземних студентів до нових для них соціокультурних умов життя.

Адаптаційний процес має складну структуру і є взаємодією різних видів адаптації (психологічної, соціальної, міжкультурної (етнічної), побутової та ін.), які тісно пов'язані з подоланням людиною культурних і мовних бар'єрів у незвичному культурному середовищі.

Необхідність адаптації іноземців, зокрема іноземних студентів, робить головною метою навчального процесу забезпечення максимально сприятливих

умов для саморозвитку особистості, тобто створення *ефективного освітнього середовища* – багатофакторного полікультурного утворення, що забезпечує умови для культурного і освітнього зростання особистості та сприяє творчому розвитку індивіда.

Створення такого середовища в закладі освіти передбачає:

а) розробку і впровадження технологій формування комунікативної компетентності;

б) розробку програм курсів та тренінгів, які забезпечують входження іноземців у сферу соціальних, групових і міжособистісних відносин, адаптацію в українському соціокультурному просторі та спрямовані на подолання крос-культурних відмінностей у вербальному і невербальному спілкуванні;

в) запровадження курсів із підготовки кураторів, які необхідні для допомоги іноземцям у входженні до нового для них лінгвістичного та соціокультурного простору. Цю функцію мають виконувати куратори-викладачі і громадські куратори – українські та іноземні студенти, лідери студентського самоврядування.

Для надання безперервної соціально-психологічної допомоги потрібні різноманітні структури інформаційної підтримки іноземних студентів, служби психологічного консультування, «гарячі лінії» телефонного та електронного зв'язку, інтернет-сайти, соціальні мережі тощо.

Викладання навчальних дисциплін на засадах полікультурності має базуватись на уявленні про єдність світу, світової культури, про культурне розмаїття як головну засаду цієї єдності, самоцінність кожного народу й особистості, на уявленні про неповторність внеску народів світу, й України зокрема, до скарбниці світового культурного досвіду, на вихованні у студентів зацікавленої толерантності як до народів світу загалом, так і до окремих їхніх представників.

Реалізація завдань полікультурної освіти у рамках університетської освіти першочергово покладена на педагогів-філологів, які повинні навчити іноземних студентів на початковому етапі навчання не лише українській мові, а й культурі

та традиціям країни. Викладачі обов'язково повинні допомагати іноземним студентам адаптуватися в так званій новій культурній групі та подолати «культурний стрес», який викликаний розбіжністю між звичною для студента і новою культурою. При цьому слід зважати на те, що реакція на нову культуру не має сталого характеру. Іноді вона набуває відкритого захоплення, продукує бажання пізнати її, навчитися розмовляти новою мовою, а інколи проявляється відторгненням нової культури, неповагою до її носіїв, ностальгією за своєю Батьківщиною. Такий невизначений процес триває до тих пір, поки студент повністю не адаптується до нових умов. Його прискорення, належний характер перебігу значною мірою залежать від учителя, його толерантності, вміння підтримати такого студента, допомогти йому відчувати свою належність до нового соціуму.

Для успішного здійснення комунікації між представниками різних культур і народів важливо бути відкритим, толерантним до різноманіття думок і поглядів, володіти навиками міжкультурної компетентності та іншомовної комунікативної компетенції. **Іншомовна комунікативна компетенція**, це, зокрема, практичне володіння іноземною мовою, знання якої розширює кругозір, дозволяє пізнати культуру та звичаї іншого народу, спілкуватися з представниками іншого світогляду та ментальності, сприяє соціокультурній освіченості, розвиткові комунікативної культури та дозволяє бути рівноправними партнерами міжкультурної комунікації. Але самого володіння іноземною мовою недостатньо для здійснення міжкультурної комунікації. Для цього потрібно володіти міжкультурною компетентністю.

Міжкультурна компетентність є сукупністю знань, навичок і вмінь, за допомогою яких індивід може успішно спілкуватися з партнерами з інших культур як на побутовому, так і на професійному рівні.

Основні **ознаки** міжкультурної компетентності:

відкритість до пізнання чужої культури і сприйняття психологічних, соціальних та інших міжкультурних відмінностей;

психологічна налаштованість на кооперацію з представниками іншої культури;

уміння розмежовувати колективне й індивідуальне в комунікативній поведінці представників інших культур;

здатність долати соціальні, етнічні й культурні стереотипи;

володіння набором комунікативних засобів і коректний їх вибір у залежності від ситуації спілкування;

дотримання етикетних норм у процесі комунікації.

Одним із безкомпромісних аспектів удосконалення полікультурного виховання у вітчизняній освітній системі, який ще очікує на практичне втілення, є забезпечення відповідної підготовки педагогічних кадрів, формування професійної педагогічної полікультурної компетентності вчителя.

Сьогодні ми живемо в умовах глобалізованого світу, посилення міжкультурної взаємодії і міжнаціональних контактів. Включення студентів у зону позитивного міжнаціонального спілкування і відносин, що будуються на принципах толерантності і морально-відповідальної залежності, сприяє формуванню культури соціального і міжособистісного спілкування, розширенню перспектив міжкультурного діалогу.

ГЛОСАРІЙ

Академічна мобільність – можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому закладі освіти (науковій установі) на території України чи поза її межами.

Глобалізація (від фр. *globalization*, від лат. *globus* - куля) – термін виник у літературі з менеджменту й бізнесу в 1970-х рр. для визначення нових стратегій світового виробництва та розподілу. У суспільні науки увійшло через географію й соціологію, у гуманітарні – через антропологію та культурні дослідження. В академічній мові термін «глобалізація» застосовується, коли йдеться про цілеспрямовані світові масштабні дії.

Глобалізація освіти – одна з фундаментальних тенденцій розвитку освіти. Відображає формування єдиного соціального, інформаційного й освітнього простору в масштабах усієї планети, зокрема, через діяльність засобів масової інформації, канали Інтернету.

Європейська кредитна система професійної освіти і навчання (ECVET) – трансферна система для визнання та накопичення результатів навчання, що уможливорює отримання кваліфікації. Інструменти та методологія європейської кредитної системи професійної освіти і навчання включають: опис кваліфікацій в одиницях навчальних результатів (знання, уміння і/або компетенції), регламенти процесу накопичення та перенесення результатів, додаткові документи (угоди, навчально-методичні матеріали, рекомендації для користувачів) (*Коментар:* Метою Європейської кредитної системи професійної освіти і навчання є забезпечення мобільності здобувачів професійної освіти і навчання; накопичення, трансферту та визнання в різних країнах результатів навчання (формального, неформального, інформального); стимулювання навчання впродовж життя; забезпечення прозорості кваліфікацій; стимулювання співробітництва між провайдерами професійної освіти і навчання в країнах Європи. Системою описуються одиниці навчальних результатів як елементи кваліфікації, які можуть бути оцінені та визнані (ECVET points). Система базується на Європейській рамці кваліфікацій (EQF), Європасі (Europas) та Європейській системі забезпечення якості професійної освіти і навчання (EQAVET). Охоплює всі рівні Європейської рамки кваліфікацій, що відповідають професійній освіті і навчанню (від 3 до 8)).

Інтернаціоналізація – процес інтеграції міжнародного або міжкультурного виміру в навчальні та дослідницькі функції установи.

Інтернаціоналізація закладу освіти – процес перетворення національного закладу освіти на інтернаціональний, включення міжнародного аспекту у всі компоненти управління з метою підвищення якості викладання, наукових досліджень і досягнення необхідних компетенцій.

Інтернаціоналізація внутрішня – створення такої культури і клімату

всередині академічної спільноти освітнього закладу, які просувають і підтримують міжнародне і міжкультурне порозуміння. При цьому заклад прагне, щоб реалізація програм, проектів, досліджень містили міжнародний вимір.

Інтернаціоналізація зовнішня – процес транскордонного надання освітніх продуктів і послуг в зарубіжні країни за допомогою різних освітніх технологій і через різні адміністративні угоди.

Ключові уміння/ключові компетенції – ключові уміння, необхідні для життя в сучасному суспільстві Знань.

У рекомендаціях Європейського Парламенту і Європейської Ради щодо ключових компетенцій впродовж життя вказується на вісім ключових компетенцій: спілкування рідною мовою; спілкування іноземними мовами; математична компетенція і базові компетенції в галузі науки і техніки; цифрова компетенція; уміння вчитися; міжособистісна, міжкультурна, соціальна і громадянська компетенція; культурне самовираження.

Компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.

Компетенція – здатність адекватно використовувати результати навчання в певному контексті (у навчанні, професійній діяльності, в особистісному та професійному розвитку).

Професійна освіта – підготовка в закладах освіти спеціалістів різних рівнів кваліфікації для трудової діяльності в одній з галузей економіки, науки, культури; невід’ємна складова частини єдиної системи освіти. Зміст професійної освіти включає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці; прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері людської діяльності. Термін «професійна освіта» розуміють і як сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає

змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації або кваліфікованим робітником. Сучасна система професійної освіти в Україні охоплює вищу, фахову передвищу, професійну (професійно-технічну) освіту.

Професійна освіта і навчання – освіта і навчання, що має на меті оснащення індивідуумів знаннями, уміннями, досвідом і/або компетенціями у визначених професіях або відповідності сучасним вимогам ринку праці.

Професійна освіта і навчання включає як набуття базової (первинної) кваліфікації для виходу на ринок праці, так і перепідготовку, підвищення кваліфікації, розвиток професійної компетентності; охоплює різні формати формального, неформального та інформального навчання.

Учитель професійної освіти – особа, функції якої полягають у передачі знань або досвіду студентам чи учням професійної школи чи навчального центру. Учитель професійної освіти може виконувати декілька завдань: організація та реалізація навчальних програм/курсів, передача знань/досвіду (загальних або конкретних, теоретичних або практичних). Учитель у професійно орієнтованому закладі може також називатися «тренером».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* (2001). Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», с. 267.
2. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2001. 380 с.
3. Дунь В. Інтернаціоналізація вищої освіти в Україні: її адаптація у ЗВО. *Інтернаціоналізація освіти: шляхи вдосконалення та розвитку:* матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 12-13 квітня 2019 року). Луцьк, 2019. С. 34-37.
4. Єзерська Р. Шляхи вдосконалення та розвитку інтернаціоналізації вищої освіти в Україні. *Інтернаціоналізація освіти: шляхи вдосконалення та розвитку:* матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 12-13 квітня 2019 року). Луцьк, 2019. С. 37-40.

5. Закон України «Про Вищу освіту» № 1556-VII. (2014).
6. Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI. (2012).
7. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII. (2017).
8. Зарубінська І., Полухін А. Лідерський потенціал системи вищої освіти України в умовах інтернаціоналізації. *Вища освіта України: теор. і наук.-метод. часоп.* Київ: Пріоритети, 2017. № 2. (додаток 1). Тематич. вип. «Університет і лідерство». С. 88–93.
9. Зозуля І. Є. Полікультурні взаємовідносини іноземних студентів у середовищі вищого навчального закладу України (досвід Вінничини). *Гуманізм та освіта.* 2010. № 7. С. 15–17.
10. Інтернаціоналізація вищої освіти в Україні: методичні рекомендації / Л. Горбунова, та ін. Київ: ІВО НАПН України, 2016. 158 с.
11. Набок І. Л. Культурно-образовательная среда вуза как фактор модернизации педагогического образования. *Universum: вестник герценовского ун-та.* 2011. № 5. С. 16–18.
12. Навчальна (академічна) мобільність. *Національний Еразмус+ офіс – Україна.* URL: <http://erasmusplus.org.ua/erasmus/ka1-navchalna-mobilnist.html> (дата звернення: 20.03.2018).
13. Наливайко Л. П. Трансформація державної освітньої політики в Україні в умовах євроінтеграції. *Право і суспільство.* 2015. № 3. Ч. 3. С. 31–36.
14. *Національна стратегія розвитку освіти на період до 2021 року.* URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
15. Ничкало Н. Г. Інновації у розвитку професійної освіти в умовах ринку праці: досвід, суперечності, перспективи. *Ksztaiczenie zawodowe: pedagogika i psychologia = Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр., укр.-пол. щорічник* / за ред. Тадеуша Левовицького, Іоланти Вільш, Івана Зязюна, Неллі Ничкало. Ченстохова; Київ, 2011. [Вип.] XIII. С. 91–105.

16. Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-%D0%BF/>
17. Скотт П. Глобалізація и университет. «Alma Mater». 2000. № 4. С. 3-8.
18. Султанова, Л. Інтеграційні та глобалізаційні процеси як передумови виникнення полікультурної освіти. *Неперервна педагогічна освіта XXI століття: зб. матеріалів XV Міжнар. педагогічно-мистецьких читань пам'яті проф. О.П. Рудницької, м. Київ, 6-7 грудня 2017 р.* Вип. 1 (13). Київ: Талком, 246 с.
19. Султанова, Л. *Полікультурна освіта майбутнього викладача закладу вищої освіти: теоретичний аспект.* Івано-Франківськ: Ярина, 352 с.
20. Указ президента України № 344. (2013). «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року».
21. Указ президента України № 347. (2002). «Про Національну доктрину розвитку освіти».
22. Фісенко О. Г. Проблеми розвитку української освіти в умовах євроінтеграції. *Гуманізм та освіта.* 2010. № 7. С. 17–22.
23. Globalization and Higher Education: Eight Common Perceptions From University Leaders By Van R. Wood. URL: <http://www.iienetwork.org/page/84658/>
24. International Higher Education in Facts and Figures. University of Oxford, 2016. 30 p.
25. Universities and the Public Sphere: Knowledge Creation and State Building in the Era of Globalization / B. Pusser et al. New York: Routledge, 2012. 262 p.